

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Δοκιμές για απογραφή και αποτίμηση της νεοελληνικής γραμματείας στην ευρυχωρία του νεοελληνικού Διαφωτισμού

Άλκης Αγγέλου

doi: [10.12681/er.9254](https://doi.org/10.12681/er.9254)

Copyright © 2016, Άλκης Αγγέλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αγγέλου Ά. (2016). Δοκιμές για απογραφή και αποτίμηση της νεοελληνικής γραμματείας στην ευρυχωρία του νεοελληνικού Διαφωτισμού. *The Gleaner*, 11, 1–16. <https://doi.org/10.12681/er.9254>

**ΔΟΚΙΜΕΣ ΓΙΑ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ
ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ**

Τὰ παλαιὰ τιμᾶσθαι θέμις, ἡνίκα καὶ τὴν ἀλήθειαν ἔχει ἐπαν-
θοῦσαν τῷ χρόνῳ¹. Διπλὸς ὁ λόγος : ὁ πρῶτος ἐσωτερικός· βαδίζουμε
στὸν φθίνοντα ἤδη τρίτο αἰῶνα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, καὶ ἐκπλη-
κτοὶ — νὰ ἐπρόσθετα, καὶ ἀνυποψίαστοι²; — διαπιστώνουμε πῶς ἀκό-
μη, σὲ μιὰν ἐποχὴ ὑποτιθέμενης ἀκμῆς τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας,
δὲν ἔχουμε καὶ συντάξει τὸ μητρῶο τῆς. "Ας μὴ μεψιμοιροῦμε· τὸ φαι-
νόμενο εἶναι καθολικότερο : ὁ E. Legrand, ξένος αὐτὸς ποὺ ἔκα-
νε ἔργο ζωῆς, νὰ μᾶς θεμελιώσῃ τὴν ὑποδομὴ γιὰ τὴν νεοελληνικὴς
σπουδῆς, «ἐσημείωσε κάποτε πῶς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο πουληθήκαν μόνο
τ ἑ σ σ ε ρ α ἀντίτυπα τῆς Β.Η. τοῦ ΙΖ' αἰῶνα»³. 'Εξάλλου, ἂν μετα-
φερθοῦμε στὸν χῶρο τῆς γενικῆς νεώτερης ἱστορίας, ἐκεῖ δὲ ποὺ θὰ
περίμενε κανεὶς τὴν πολυφωνία, μιὰ καὶ μόνη φωνὴ ἀκούσθηκε — κι
αὐτὴ στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς — ἀπὸ τὸν Μιχάλη Σακελλαρίου. Τὸ
«Ἱστορικὸ καὶ κριτικὸ σχέδισμά» του⁴, ὅπως φρόνιμα ἐπέγραψε
τὸ σχετικὸ μελέτημα, ἴσως καὶ γιὰ νὰ κεντρίσῃ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ πολυ-
διάστατη διαπραγματεύση, δὲν βρῆκε στοὺς καιροὺς μας ἀκόμη καμ-
μιὰν ἀνταπόκριση⁵. Αὐτὰ ἀρκοῦν.

1. «Τὰ παλαιὰ τιμᾶσθαι θέμις, ἡνί-
κα καὶ τὴν ἀλήθειαν ἔχει ἐπανθοῦσαν
τῷ χρόνῳ.... Οὐ τοίνυν καὶ ἡμῖν μελή-
σει τοῦ χρόνου, ἕως ἂν τὸ ψεῦδος πα-
ρενοχλῇ, καὶ μηδαμοῦ τὰ καλὰ παιδι-
κά, ὅ,τε λόγος καὶ ἡ ἀλήθεια φαίνεται»
(Ζαχαρ. Σχολαστ. τοῦ μετὰ ταῦτα 'Ε-
πισκ. Μυτιλήνης, *Διάλογος* ὅτι οὐ συν-
αἰδῖος τῷ ΘΕΩι ὁ Κόσμος). Προ-
τάσσεται ὡς παράθεμα στὸ κεφάλαιο
«Ἀφήγησις Προεισοδιώδης περὶ 'Αρ-
χῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν Φι-
λοσοφίαν ἐνστάσεως. Καὶ περὶ τῶν
ἐν Φιλοσοφίᾳ γενομένων Αἰρέσεων,
καὶ τῶν κατ' αὐτάς μάλιστα εὐδο-
κιμηκότων». 'Απὸ τῆν *Δογικὴ* τοῦ
Εὐγένιου Βούλγαρη, Λειψία 1766,

ἀπέναντι ἀπὸ τὴν σ. 1).

2. Περίπτωση χαρακτηριστικῆ: 'Ο
Π.Δ. Μαστροδημήτρης στὸ βιβλίο
του *Εἰσαγωγή στὴν Νεοελληνικὴ Φι-
λολογία* (πανεπιστημιακὴς παραδόσεις),
ἓνα κατὰ τεκμήριον ἐντελῶς μέσα στὸ
θέμα μας ἔργο, περνάει καὶ βιβλιογρα-
φικὰ ἀκόμη ἀνυποψίαστος ἀπὸ τὸ πρό-
βλημα.

3. Φίλιππος 'Ηλιού, *Προσθήκες*
στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Α', Τὰ
βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Le-
grand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799),
'Αθήνα 1973, σ. 43.

4. Νεοελληνικὲς ἱστορικὲς σπου-
δῆς, «Νέα Ἑστία» 33 (1943) σ. 26 κέ.

5. 'Ο κ. Τριαντάφυλλος Σκληρε-

Ἄς περάσουμε τώρα στὸν δεύτερο λόγο, τὸν ἐξωτερικό. Ἀφορᾷ στὸν τίτλο. Οἱ παλαιοὶ συνήθιζαν αὐτοὺς τοὺς μακρόσυρτους. Ἡ σύγχρονη αἰσθητικὴ τίτλου, μὲ τὴν ὑπερβολὴ τῆς ὑποβολῆς ποὺ τὴν χαρακτηρίζει, ἦταν ἀδιανόγητὴ γιὰ μιὰν ἐποχὴ ὅπου ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἀναγνώστη καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ ἀκριβολογία μετροῦσαν πάνω ἀπὸ ὅλα. Ἦταν μιᾶς ἄλλης λογῆς πνευματικὴ ἐντιμότητα. Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς συσχετίσεις αὐτές, ἂν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπολογηθῶ, εἶναι λόγος πρακτικός. Θέλω νὰ προειδοποιήσω τὸν ἀναγνώστη μου τί ἀκριβῶς νὰ περιμένει. Κιὰν βρίσκω τὴν εὐκαιρία νὰ τονίσω πόσο χρήσιμος εἶναι στὴν γενικότητά του ὁ χρυσὸς μεθοδολογικὸς κανόνας τοῦ φιλολόγου, Ἀρχὴ παιδεύσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις⁶, μπαίνω στὸν πειρασμὸ — γιὰ τὴν περίπτωσή μου — νὰ τὸν συμπληρώσω κιόλας: Ἀρχὴ καὶ τέλος. Κι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ζητῶ — τρόπος τοῦ λέγειν — ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη αὐτὴ τὴν προσωρινὴ σιωπηρὴ συγκατάθεσή του, εἶναι συμφυῆς καὶ μὲ τὴν ἐπιλογὴ τὴν ἴδια τῶν ὅρων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν σύνθεση τῶν ἐννοιῶν ποὺ περικλείνει. Ἐξηγοῦμαι: ὅλοι οἱ ὅροι τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίησα, μὲ πάσαν ἐπιείκεια, ἐπιδέχονται συζήτηση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πιστεύω, πῶς δὲν παρέλειψα κανέναν ἀπαραίτητο, ὥστε νὰ ἀμφισβητεῖται ἡ νοηματικὴ σφαιρικότητα τοῦ τίτλου.

Οἱ διευκρινίσεις αὐτές ἦταν ἀναγκαῖες γιὰ νὰ γίνουν σαφεῖς οἱ προθέσεις τοῦ παρόντος μελετήματος: εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

α) Θὰ ἀναγραφοῦν χρονολογικὰ ὅλες, κατὰ τὸ δυνατόν — καὶ κατὰ τὴν κρίση μου, πάντοτε — οἱ σχετικὲς συγγραφικὲς δοκιμές, σὲ ἐνιαῖο βιβλιογραφικὸ τύπο, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ δυνατότητα γιὰ συγκρίσεις καὶ συσχετισμούς.

β) Θὰ ἀναλυθοῦν ἐννοιολογικὰ οἱ ὅροι τοῦ τίτλου ὡς πρὸς τὴν εἰδική τους χρῆση μέσα στὸ μελέτημα καὶ θὰ αἰτιολογηθεῖ ἡ χρησιμοποίησή τους. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, κριτήριο γιὰ τὴν σειρὰ μὲ τὴν ὁποία θὰ γίνεῖ ἡ σχετικὴ διερεύνηση, δὲν εἶναι αὐτὴ μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζονται στὸν τίτλο, ἀλλὰ ἐκείνη ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὰ πράγματα, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἀσφαλέστερα — ἀπὸ τὴν ἀλληλοεξαρτημένη ἐρμηνεία τους — ὁ σκοπὸς μας.

νίτης (ἐρευνητὴς στὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας) ἐργάζεται μὲ θέμα διδακτορικῆς διατριβῆς «Ἑλληνικὰ Ἱστορικὰ ἔργα (1750-1800)». Πβλ. «Θησαυρίσματα», 13 (1970) σ. 327.

6. Ἡ πρόθεσή μου δὲν εἶναι νὰ

παραπέμψω στὴν γνωστὴ ρήση τοῦ Ἐπίκτητου, (Ἀρριανός, *Διατριβαὶ Ἐπικτήτου*, I, ιζ', 12) ἀλλὰ νὰ ἐπισημάνω τὴν πολλαπλῶς χρησιμὴ ἐμμονὴ τοῦ Κ.Θ. Δημαρχά, στὴν ἐφαρμογὴ τῆς, ἡ ὁποία ἀποδείχθηκε συντελεστικὰ ἀ-

Α' Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Ἡ πρόταξι τοῦ καταλόγου κρίθηκε ἀπαραίτητη γιὰ νὰ καταδείξει σαφέστερα τὶς προθέσεις μου, καὶ ἴσως ἐνδεχομένως γιὰ νὰ μὲ ἀπαλλάξει ἀπὸ παράθεση αὐτονόητων προϋποθέσεων. Ἐλάβα ὡς ἀφετηρία μιὰ φρόνιμη μεθοδολογικὴ ἀρχή: ἀπὸ τὴν στιγμή ὅπου δὲν πραγματεύομαι τὸ θέμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ ἐπιχειρῶ νὰ περιγράψω τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὅποια κρίνω ἀπαραίτητο πὼς πρέπει νὰ κινηθεῖ ἡ ἔρευνα, ἐθεώρησα σκόπιμο νὰ ἀναζητήσω τὸ μέγιστο. Γίνομαι σαφέστερος: Θεωρητικά, μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἱστορία τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Γιὰ νὰ εὐστοχήσουμε ὅμως στὴν ζήτηση αὐτὴ γιὰ ἓνα πολλαπλῶς ἀμφιλεγόμενο θέμα — ὅσο κιὰν ἡ τριακονταετὴς ἱστορία τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, μοιάζει νὰ ἔχει παγιώσει ἓνα σχῆμα — ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν τὰ κίνητρα ὥστε νὰ θερμανθεῖ μιὰ συζήτηση, ἡ ὁποία — *incredibile dictu* — ποτὲ δὲν ἄρχισε⁷, ἐθεώρησα ὅτι τὸ μεῖζον γιὰ τὴν φάση αὐτὴ τῆς ἔρευνας δὲν μπορούσε νὰ καθορισθεῖ διαφορετικὰ παρὰ μέσα ἀπὸ ἓνα εὐρύτατο θεματικὸ χῶρο, ὁ ὁποῖος θὰ μπορούσε νὰ ὀνοματισθεῖ: ἡ ἱστορία τῆς Ἱστορίας τῆς Πνευματικῆς Πορείας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἄν, δηλαδή, ἐπιτευχθεῖ ὥστε νὰ περιχαρακωθεῖ τὸ μέγιστο αὐτό, τότε τὸ ἔλασσον, ἢ μᾶλλον ἓνα ἀπὸ τὰ ἐλάσσονα, πού εἶναι καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας, θὰ εἶναι δυνατόν νὰ μαστευθεῖ μὲ μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ ἄνεση ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέγιστο. Τὸ θεωρητικὸ ὅμως σχῆμα δὲν εἶναι ἀρκετό· ἀπαιτεῖται καὶ ἡ τεχνικὴ διαγραφή· εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ἐχαλάρωσα κάθε λογῆς περιορισμούς πού θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ ἐπιβάλλει, εἴτε ἡ ὀρολογία εἴτε ἡ ἔκταση εἴτε καὶ τὸ περιεχόμενο ἀκόμη, μὲ κύριο μέλημα νὰ μὴν ἀποκλεισθεῖ ὅποιαδήποτε ἀπογραφικὴ ἢ ἀποτιμητικὴ περιγραφή ἀπὸ ὅπουδήποτε κιὰν προέρχεται καὶ σὲ ὅποιαδήποτε μορφή κιὰν παραδίδεται — ἔστω καὶ σὲ ὑποσημείωση ἀκόμη — ἀρκεῖ νὰ μὴ στερεῖται βασικά ἀπὸ τὸν ἀπολογιστικὸ χαρακτήρα της. Μὲ γνώμονα τὶς θέσεις αὐτές, μπορῶ νὰ δηλώσω μὲ ποῖο τρόπο κατάρτισα τὸν κατάλογο. Κινήθηκα μέσα σὲ δύο ἰδεατὰ ὅρια: τὸ πρῶτο· κατέγραψα ὅποιασδήποτε μορφῆς σύνθεμα πού νὰ ἀναφέρεται σὲ ὅποιουδήποτε περιεχομένου πνευματικὴ κίνηση (λόγιοι, σχολεῖα, βιβλία κλπ).

ποταλεσματικῇ, ἰδιαίτερα στὰ χρόνια τοῦ τόσο εὐαίσθητου γλωσσικὰ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

7. Γιὰ νὰ εἶμαι δίκαιος πρέπει νὰ σημειώσω τὴν σχετικὴ ὑπαινικτικὴ

παρουσίαση πού ἔκανε ὁ Γ. Π. Σαββίδης στὴν ἐπανεκδόση τῆς *Ι.Ν.Ε.Α.* τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, σὲ π. «Ἐποχές», 40 (1966) σσ. 166 - 169.

Τὸ δεύτερο· ἀπέγραψα ἐπίσης ὁποιοδήποτε θεωρητικὸ κείμενο μὲ ἀναγώγιμο χαρακτήρα. Πρέπει, τέλος, νὰ δηλώσω ὅτι ἀπέκλεισα ἀπὸ τὸν κατάλογο τὰ συνθέματα μὲ τοπικὸ χαρακτήρα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ ἐξαρση τοῦ τοπικοῦ στοιχείου ἀντιστρατεύεται, κατὰ βάση, τὴν γενικὴ ἀρχή μου, ποὺ εἶναι ἡ θεώρηση τοῦ συνόλου. Παρὰ ταῦτα, παραμένουν πάντοτε βασικὰ στοιχεῖα πληροφόρησης.

Ὁφείλω ὀρισμένες ἐξηγήσεις ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴ κατὰταξη ποὺ ἀκολούθησα γιὰ τὰ λήμματα. Τὰ ἔργα ἀνήκουν σὲ δύο κατηγορίες : ὅσα ἐδημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα καὶ ὅσα ἀπὸ τρίτους, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ δημιουργοῦ τους. Ἐπειδὴ ὅλη μου ἡ προσπάθεια τείνει νὰ συλλάβει ὀργανικὲς σχέσεις, δηλαδὴ μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἱστορικότητος, κριτήριον γιὰ τὴν κατὰταξη ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ χρόνος συγγραφῆς καὶ ὅχι ὁ χρόνος ἐκδοσης. Ἔτσι γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσι : χρόνος συγγραφῆς θεωρεῖται ὁ χρόνος ἐκδοσης ἢ ἡ χρονία τοῦ προλόγου, ἐκτὸς ἂν ὑπάρχει ἄλλη συγκεκριμένη μνεία. Γιὰ τὴν δευτέρη περίπτωσι : χρόνος συγγραφῆς θεωρεῖται τὸ ἔτος θανάτου, ἐκτὸς ἂν πάλι ὑπάρχει συγκεκριμένη μνεία γιὰ προγενέστερη τελείωσι τοῦ ἔργου ὁπότε, καθυστέρησε ἡ ἐκδοσις γιὰ ἄσχετους λόγους. Ἄς ἔχουμε πάντοτε ὑπόψιν μας, πὼς παρόμοια ἔργα, ὅταν ἔχουν μιὰ σχετικὴ ἔκτασι, ἐκφράζουν μακροχρόνιες ἐπεξεργασίες : πολλὰς φορές, γίνονται καὶ ἔργα ζωῆς.

1. Ἀναστάσιος Μιχαήλ, *Πεποιητικὸν Πυκτάτιον*.

Σύνταξις : π. 1705. Ἐκδοσις : Ἀμστερνταμ 1706· Βερολίνο² 1710.

Τὸ ἔργο δὲν τὸ ἔχει περιγράψει κανεὶς ἕως τὴν ὥρην ἀπὸ αὐτοψία. Πρὸςφατες ἀναζητήσεις μου στὶς βιβλιοθήκας τῶν δύο χωρῶν στὶς ὁποῖες φέρεται ἐκδομένο (εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴ τόσο τὸν καθηγητὴ κ. W. F. Bakker ποὺ ἐρεῖνησε στὴν Ὀλλανδία, ὅσο καὶ τὸν φιλόλογο Γιώργο Βελουδὴ ποὺ ἐρεῖνησε στὴν Γερμανία) ἔμειναν ἀρνητικαί. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ θέμα εἶναι ἀνοιχτό, παραπέμπω στὴν πρὸ ὀλοκληρωμένη γιὰ τὸν Μιχαήλ ἐργασία, τοῦ V. Benesovic: *Anastasios Nauisios*, BNJ 10 (1933) σσ. 351 - 368.

2. Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος, *Status praesens Ecclesiae Graecae....*

Σύνταξις : 1714 (πρόλογος). Ἐκδοσις : 1714, πολ.

3. Δημήτριος Προκοπίου Πάμπερης, *Ἐπιτεμνημένη ἐπαρίθμησις....*

Σύνταξις : Ἰούνιος 1720. Ἐκδοσις : Jo. Albertus Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, t. II, Ἀμβούργο 1722, σσ. 769 - 808

4. Γεώργιος Κωνσταντίνου, *[...Κατάλογος τῶν σχολείων, ὅπου τὴν σήμερον σὺνζονται εἰς τὸ ἡμέτερον γένος...]*

Σύνταξις : π. 1757. Ἐκδοσις : *Λεξικὸν τετραγλωσσον...* Βενετία 1757, σ. 8.

5. Εὐγένιος Βούλγαρης, *Περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ἐνστάσεως. Καὶ περὶ τῶν ἐν Φιλοσοφίᾳ γενομένων αἰρέσεων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς μάλιστα εὐδοκιμηκότων.*
Σύνταξι: 1766. Ἔκδοσις: Ἡ Λογική, Λειψία 1766, σσ. 1-45.
6. Καισάριος Δαπόντες, *Κατάλογος ἱστορικός...*
Σύνταξι: 1784. Ἔκδοσις: Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία 1872, σσ. 71 - 200, καὶ Constantin Erbiceanu, *Cronnicarii Greci...* Βουκουρέστι 1888, σ. 87 - 227.
7. Καλλίνικος ὁ Δ' Κωνσταντινουπόλεως, *Συμπλήρωμα στὴν «Ἐπαρίθμηση» τοῦ Δ. Προκοπίου.*
Σύνταξι: πιθανῶς 1762 - 1791. Ἔκδοσις: Ἀλκης Ἀγγέλου, *Καλλίνικου Δ'. Συμπλήρωμα στὴν Ἐπαρίθμηση τοῦ Δ. Προκοπίου, «Ὁ Ἑρχνιστής» Α'*, 1963, σσ. 23 - 29.
Πρβλ. καὶ τὴν ἐργασία τοῦ Κ.Ι. Δυοβουνιώτη, *Καλλίνικος Γ'* (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. «Ἱερὸς Σύνδεσμος») 1915, σσ. 57 - 61.
8. Ἰωάννης Δονῆς Πασχάλης, *Ἐξέτασις βραχυτάτη, πόσον οἱ Ἑλληνες μὲ τὴν ἀρχίνοιαν συνετέλεσαν εἰς τὴν εὐρεσιν καὶ διάχυσιν τῆς μαθήσεως.*
Σύνταξι: 1793. Ἔκδοσις: *Lettera di un marchese Francesco Albergati Capacelli...* Λειψία (:Βενετία) 1793.
Καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις: *Ἐπιστολὴ ἀπολογητικὴ...* Βενετία 1802, σσ. 45 - 174.
9. Γεώργιος Βενδότης, *Περὶ τῶν ἐν σοφίᾳ καὶ παιδείᾳ λαμπάντων ἐλλήνων ἀνδρῶν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος.*
Σύνταξι: 1795. Ἔκδοσις: Πολυζώης Λαμπανιζιώτης, *Προσθήκη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου...* τ. Δ', Βιέννη 1795, σσ. 136 - 147.
10. Ἀδαμάντιος Κοραΐς, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce.*
Σύνταξι: Ἰανουάριος 1803. Ἔκδοσις: Παρίσι 1803 καὶ 1803 [= 1818]. Μετάφρασις, Ἀθήνα, 1853.
11. Γεώργιος Ἰωάννου Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον.*
Σύνταξι: -1804. Ἔκδοσις: Γ. Π. Κρέμος, Ἀθήνα 1872.
12. *Φιλοπαιδεία τῶν νῦν Γραικῶν.* Μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τῆς Γαλλικῆς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινὴν διάλεκτον παρὰ Κ. Θεοδορίδου Λέλλη.
Σύνταξι: 1809. Ἔκδοσις: Κέρκυρα 1809.
13. Κ. [Ρῶσος], *Κατάστασις τῶν λογικῶν μαθησεων καὶ ἐπιστημῶν παρὰ τοῖς νῦν Γραικοῖς.* Μεταφρασθεῖσα...παρὰ Εὐθυμίου Φιλάνδρου.

- Σύνταξη: 1809. "Εκδοση: Τεργέστη 1810. [ρωσικά, π. «Κῆρυξ τῆς Εὐρώπης», Μόσχα, 1809].
14. Λουΐζης Σωτήρης, *Περὶ τωρινῶν Ἑλλήνων εὐδοκιμησάντων ἐν πάσῃ παιδείᾳ καὶ ἐπιστήμῃ...*
Σύνταξη: 1814 (πρόλογος). "Εκδοση: Ἀπολογία ἱστοριοκριτική... ὑπὸ Ἀναστασίου ἱερέως καὶ οἰκονόμου τῶν Ἀμπελακίων... Τεργέστη, 1814, σσ. 191 - 224.
15. Παναγιώτης Καγκελλάριος Κοδρικᾶς, *Προλεγόμενα*.
Σύνταξη: 1818 (πρόλογος). "Εκδοση: *Μελέτη τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου*, τ. Α', Παρίσι 1818, σσ. ε'-π'.
16. Σέργιος Μακραῖος, *Ὑπομνήματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (1750-1800)*.
Σύνταξη: 1800 - 1819. "Εκδοση: Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία 1872, σσ. 201 - 419.
17. Carl Iken, *Leucothea. Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen...*
Σύνταξη: 1822, (Heidelberg-Paris). "Εκδοση: Λειψία 1825, τ. Α'-Β'.
18. Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός, *Cours de littérature grecque moderne*.
Σύνταξη: 1827. "Εκδοση: Γενεύη 1827, Γενεύη ²1828.
Καὶ ἐλληνικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὴν δεύτερη γαλλικὴ: Ἀθήνα 1870.
19. Κωνσταντῖνος Κούμας, *Κατάστασις τῆς παιδείας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*.
Σύνταξη: 1832. "Εκδοση: Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων..., τ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σσ. 554 - 599.
20. Κυριάκος Μελίρρυτος, *Οἱ ὀνομαστοὶ ἄνθρωποι*.
Σύνταξη: 1835 (πρόλογος). "Εκδοση: *Χρονολογία Ἱστορική...* Ὁδησὸς 1836, σσ. 305 - 308 καὶ 1 - 4 (Συνέπεια).
21. Ἰωσήφ Δε-Κιγάλλας, *Σχεδιάσμα κατόπτρου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας...*
Σύνταξη: 1845 (πρόλογος). "Εκδοση: Ἐρμούπολη 1846.
22. Δ. Ἀργυριάδης, *Περὶ νεωτέρας ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων*.
Σύνταξη: 1845 (Κοζάνη). "Εκδοση: *Ἡ Αὐρηλιανὴ παρθένος τοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ Φρ. Σίλλερ...* Ἀθήνα 1861, σσ. 193-210.
23. [Ἀνώνυμος], *Ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Β' περίοδος*.
Σύνταξη: 1848 - 1849. "Εκδοση: π. «Ἀποθήκη τῶν ὠφελίμων καὶ τερπνῶν γνώσεων», ἀρ. 14, (1848) - 19 (1849).
24. Ἀνδρέας Μουστοξύδης, *Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά*.

- Σύνταξη: 1843 - 1853. Ἔκδοσις: Ἀθήνα, 1843 - 1853.
25. Ἀνδρέας Παπαδόπουλος - Βρετός, α. Ἀλφαβητικός πίναξ... τῶν συγγραφέων, μεταφραστῶν καὶ ἐκδοτῶν τῶν ἐν τῷ α' μέρει τοῦ παρόντος καταλόγου καταγεγραμμένων βιβλίων.
β. Ἀλφαβητικός πίναξ... τῶν ἐν τῷ β' μέρει τοῦ παρόντος καταλόγου καταγεγραμμένων βιβλίων.
Σύνταξη: 1853. Ἔκδοσις: Νεοελληνικὴ Φιλολογία... Ἀθήνα 1854, σσ. 169 - 256 καὶ 1857, σσ. 237 - 364, ἀντίστοιχα.
26. Α. [Α. R. Rangabé], *Esquisse de littérature grecque moderne*.
Σύνταξη: 1853 - 1856. Ἔκδοσις: «Le Spectateur de l'Orient» 9 (1853) - 60 (1856).
27. Κωνστάντιος ὁ Α' Κωνσταντινουπόλεως, *Περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἐκ τοῦ κλήρου ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ διαπρεψάντων*.
Σύνταξη: 1836 - 1858. Ἔκδοσις: Θεόδωρος Ἀριστοκλῆς, Κωνσταντίνου Α'... Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες... Κωνσταντινούπολη 1866, σσ. 144 - 163.
28. Παναγιώτης Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ*...
Σύνταξη: Μάιος τοῦ 1860 (Γιάννινα). Ἔκδοσις: Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, Εἰσαγωγὴ - Ἐπιμέλεια* Κ. Θ. Δημαρχῶ, Γιάννινα 1960.
29. Χριστόφορος Φιλητῆς, Ἀνδρες πεπαιδευμένοι ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρ' ἡμεῖς.
Σύνταξη: 1812 - 1866. Ἔκδοσις: Ἀνέκδοτο· βλ. σχετικὰ: Ἀλκης Ἀγγέλου, Ἡ σπασμωδικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ πρότυπο τοῦ Ἐρωτόκριτου, ὡς Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση», τ. 5', 1953, σσ. 1-8.
30. Ματθαῖος Παρηνίκας, *Σχεδιάσμα*...
Σύνταξη: 1866. Ἔκδοσις: Κωνσταντινούπολη 1867.
31. Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*...
Σύνταξη: 1867. Ἔκδοσις: Ἀθήνα 1868.
32. Ἀναστάσιος Ν. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι*...
Σύνταξη: 1869. Ἔκδοσις: τ. Α', Κλῆρος, Ἀθήνα 1869, τ. Β', Παιδεία, Ἀθήνα 1870.
33. Φίλιππος Ἰωάννου, *Λόγος Ὀλυμπιακός*
Σύνταξη: 1871. Ἔκδοσις: χ.τ. καὶ χ. [1871].
34. Ἀνδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος,
α. Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις... β. Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων...
Σύνταξη: 1871. Ἔκδοσις: Λειψία 1871, Τεργέστη 1782 ἀντίστοιχα.
35. Δημήτριος Βικέλας, *Περὶ Νεοελληνικῆς φιλολογίας (Δοκίμιον)*.

Σύνταξη: 1871. "Εκδοση: Λονδίνο 1871.

36. 'Αναστάσιος Πολυζωίδης, *Ἡ Ἑλλάς ἀπὸ Ἀλώσεως...*

Σύνταξη: 1872. "Εκδοση: *Τὰ Νεοελληνικά...* Ἀθήνα, τ. Β' 1875.

37. Ἀνδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς...*

Σύνταξη: 1872. "Εκδοση: Λειψία 1872.

Β' Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ

Με βάση τὴν σχετικὴ δῆλωσή μου, καθόρισα τὴν ἀκόλουθη σειρά προτεραιότητας: Νεοελληνικὴ Γραμματεία — Εὐρυχωρία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ — Δοκιμὲς γιὰ ἀπογραφὴ καὶ ἀποτίμηση.

Νεοελληνικὴ Γραμματεία. Ὑπάρχουν, θεωρῶ, οἱ ἀκόλουθοι καθοριστικοὶ παράγοντες ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν χρῆση τοῦ ὅρου αὐτοῦ, προκειμένου νὰ τιθασσευθεῖ, κατὰ τὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ πάντοτε, τὸ ὕλικο ποὺ προέταξα στὴν κρίση τοῦ ἀναγνώστη.

α) Ἡ ἀναπόφευκτη ἀδυναμία τῶν θεωρητικῶν φορέων καθ' ἑαυτῶν νὰ χειρισθοῦν τὴν κατὰλληλη ὀρολογία. Ὁ Στ. Κουμανούδης ἐπεχείρησε, μὲ ἐκτεταμένη καὶ βαθειὰ γνώση τοῦ θέματος καὶ ὕστερα ἀπὸ περιπλάνηση στοὺς δαιδαλοὺς τῆς σχετικῆς ὀρολογίας, νὰ ἀξιολογήσῃ ἕξι σχετικοὺς ὅρους, χωρὶς ἀποτέλεσμα ὅμως. Ἐγράψε: «Ἡ διακρίσις τῆς γενικωτάτης σημασίας λέξεως[...] δὲν κατωρθώθη διὰ τῆς μιᾶς ταύτης ἑλληνικῆς λέξεως γραμματολογία. Καὶ εἰσαχθέντος δὲ ὑπὸ τινων τοῦ ὅρου ἱστορία τῆς γραμματολογίας ἢ γραμματολογικὴ ἱστορία, οἷον ὑπὸ Κ. Ἀσ. 54, πάλιν χρῶνται πολλοὶ καὶ ἐπὶ ταύτης τῆς ἐννοίας τῷ ἀπλῷ ὀνόματι γραμματολογία ἢ φιλολογία ἢ ἔτι ἀσαφέστερον καὶ συγχυτικῶς τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας, καὶ οὕτω ἄνω καὶ κάτω φερόμεθα ἀσύστατοι καὶ οὐδὲν διακριβοῦντες....»⁸.

Μέσα λοιπὸν ἀπὸ μιὰ θυμικὴ ἔκρηξη ποὺ δίνει συχνὰ — καὶ ἀναπάντεχα γιὰ τὸν σημερινὸ χρήστη — διαλογικὸ τόνο σὲ ἕνα λεξικογραφικὸ ἔργο, καταθέτει τὰ ὅπλα καὶ μὲ κάποια δόση κακεντρέχειας — θὰ ἔλεγα — προσφέρει στὸν ἀναγνώστη ἄλλους τέσσερις ἀκόμη σχετικοὺς ὅρους, καὶ τὸν ἀφήνει νὰ πελαγοδρομήσῃ, χωρὶς νὰ παραλείψῃ καὶ πάλι, μὲ μιὰ φαινομενικὴ ἐπιβολήθεια, νὰ τὸν τοξεύσῃ μὲ πάρθιο βέλος. Ἔτσι στὴν συνέχεια τοῦ σχετικοῦ λήμματος καταλήγει: «Ἐπὶ πᾶσι παράβαλε τοὺς ἐν τῇ παρούσῃ Συναγωγῇ καταχωρισθέντας τέσσαρας ἄλλους ὅρους γραμματεία, συγγραμματολογία, συγγραμματικὴ καὶ συγγραφολογία, στάθμισον τὸ βριθὸς τῶν ὀνομάτων τῶν ἀνδρῶν τῶν χρησάμενων αὐτοῖς καὶ ὕστερον μεθ' ὅλα ταῦτα ἂν δύνασαι, κάμε τὴν δέου-

8. Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Ἀθήνα 1900, σ. 252.

σαν διαστολήν ἐννοιῶν καὶ ἐκλογὴν ὀνομάτων προσφόρων διὰ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας. Καὶ ἀφοῦ δὲ εἰς τοῦτο καταντήσης, ἀνάγνωθι, ἂν δὲ φοβεῖσαι μήπως κλονηθῇ ἡ εὐστάθειά σου, καὶ ἐν νεώτατον ἄρθρον.»⁹.

β) Θεωρῶ ὅτι ὁ ὅρος Γραμματεία, ὕστερα ἀπὸ ἓνα αἰῶνα περίπου σχετικῶν διαβουλεύσεων καὶ συζητήσεων, περικλείνει γιὰ μᾶς σήμερα τὴν ἐπιθυμητὴ εὐρύτητα, ἡ ὁποία μᾶς εἶναι ἀπαραίτητη, προκειμένου νὰ περιλάβουμε χωρὶς ἐνδοιασμοὺς τὸν ἀμνηστὸ τῶν ἔργων, ὅσα προδιέγραψα ἤδη ὅτι ἀπαιτοῦνται νὰ περιληφθοῦν, ὥστε νὰ διασφαλισθεῖ ἡ ἀναγκωγιμότητα ἀπὸ τὸ μέγιστο στὸ ἔλασσον.

Εὐρυχωρία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Κατ' ἀρχὴν ὁ ὅρος εὐρυχωρία. Ἡ νεοελληνικὴ χρῆσις του (μεγίστη δυνατὴ εὐρύτητα) ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο λόγο : Ἔχει ἀφετηρίαν τὴν ἴδια βασικὴ ἀρχὴ πού διατυπώθηκε γιὰ τὸν ὅρο Νεοελληνικὴ Γραμματεία. Νὰ χαλαρωθοῦν στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ οἱ δεσμευτικοὶ περιορισμοί, καὶ προκειμένου γιὰ τὴν περίπτωσή μας, οἱ χρονικοὶ ἀντίστοιχοι. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὰ τελευταῖα δεδομένα, δὲν καταβλήθηκε καμμιά ἰδιαίτερη προσπάθεια. Εἶναι πλέον ἀποδεκτὸ πὼς ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς μᾶς φέρνει ἔνστα στὶς ἀρχὰς τοῦ ιη' αἰῶνα γιὰ τὸ ξεκίνημά του, καὶ γύρω στὰ 1870 γιὰ τὸ τέλος του.

Μὲ βᾶσις τὸ δεδομένο αὐτό, ἀποκτάει αὐτόματα ἡ μελέτη τοῦ θέματός μας μιὰν αὐτοτέλεια, ἂν ὅχι ἐπιδιωκτέα, τουλάχιστον ἐπιθυμητὴ, ἐπειδὴ :

α) Ἀντιμετωπίζει καὶ μελετᾷ ἓνα πρόβλημα σ' ἓνα θεματικὸ χῶρο, κατὰ τεκμήριο ἐνιαῖο. Ἐδῶ, γιὰ νὰ μὴν ἀστοχίσουμε, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε πὼς ὑπάρχουν καὶ μειονεκτήματα πού παρουσιάζει μιὰ τέτοιαις λογῆς διερεύνηση. Ποιὰ εἶναι αὐτά, ἃς μὴν προχωρήσουμε νὰ τὰ ἀναλύσουμε τώρα, ἀρκεῖ νὰ σηματοδοτήσουμε τὴν ὑπαρξὴ τους.

β) Ἔχουμε χρονικὴ σύμπτωση ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ὡς πρὸς τὶς πρῶτες ἀπογραφικὲς δοκιμὲς τοῦ πνευματικοῦ χώρου.

γ) Ἔχουμε χρονικὴ σύμπτωση ὡς πρὸς τὸ τέλος τοῦ Διαφωτισμοῦ, καὶ ὡς πρὸς τὸ τέλος, θὰ λέγαμε, τῶν δοκιμῶν. Ὅπως θὰ ἀναπτυχθεῖ διεξοδικότερα στὸ τρίτο σκέλος τῆς ὀρολογιακῆς διαπραγματεύσεως, ὁ ὅρος *ἱστορία* θὰ συναπαντηθεῖ στοὺς τίτλους τῶν σχετικῶν ἔργων εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ 1870. Σύμπτωση ἢ ὅχι, αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα, πού δὲν μᾶς ἀφορᾷ καὶ αὐτὸ στὴν προκείμενη περίπτωσι.

Δοκιμὲς. Φυσικὰ δὲν ἐνδιαφέρει τὸν ἀναγνώστη μέσα ἀπὸ ποιοὺ σύνολο ὑποψηφίων ὥρων τὸν ἐπέλεξα. Ἐκεῖνο πού ἀπλῶς θὰ ἤθελε νὰ

μάθει είναι, ποιό το ειδικό βάρος που του δίνω και ποιὰ τὰ κριτήρια που συνηγόρησαν στὴν ἐπιλογή του. Κατ' ἀρχὴν ἀναφερόμαστε σὲ μιὰ παραγωγή που καλύπτει χρονικὸ διάστημα μακρύτερο ἀπὸ ἐνάμιση αἰώ-
να, ὅπως ἐσημειώθηκε ἤδη. Δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε λοιπὸν ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς τοὺς ἴδιους μιὰ σχετικὴ συμφωνία. Ἐξ ἄλλου, ὅπως ἐπα-
νελημμένα ἐτονίσθηκε, μέσα στὴν ἴδια αὐτὴ ἐποχὴ ὁ Νέος Ἑλληνι-
σμός «στὴν θέλησή του νὰ εὐθυγραμμισθεῖ μὲ τὶς ἐξελίξεις τοῦ δυτικοῦ
κόσμου, προσπαθεῖ ψηλαφητὰ νὰ ἀποκτήσει τὸ ἀντίστοιχο λεξιλογί-
ου, εἴτε πλάθοντας ὅρους εἴτε ἐφαρμόζοντας τὸν νεολογισμό στὶς ἔν-
νοιες ὅρων που προϋπῆρχαν»¹⁰. Δύο εἶναι λοιπὸν οἱ λόγοι που ἐβάρυναν
στὴν προτίμησή μου : α' Πιστεύω πὼς καμμιὰ ἀπὸ τὶς συγγραφές
δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεράσει μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο τὸ σημασιολογικὸ πε-
ριεχόμενο που ἔχει ὁ ὅρος σήμερα. Καὶ λεξικολογικά, ἄλλωστε, εἴμαστε
πολύ κοντὰ σὲ ἕναν ὅρο — τὸ δοκίμιο —¹¹ που καὶ οἱ ἴδιοι οἱ συντάκτες
τῶν σχετικῶν συγγραφεῶν θὰ τὸν εἶχαν κατὰ πλειονότητα προτιμήσει,
ἂν τὸν εἶχαν συνειδητοποιήσει, καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ τὸν προέκρινα, ἂν
δὲν εἶχε λάβει ἐιδικὴ σημασιολογικὴ βαρύτητα σήμερα, μὲ ἔμφαση στὴν
θεωρητικὴ πλευρά.

Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι συνάρτηση τοῦ πρώτου. Ποιὸ εἶναι, δη-
λαδή, τὸ ἰδανικὸ ἀξιολογικὸ ὅριο; Φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ
τὸν ὅρο Ἱστορία. Τὸ ἐπιχείρημα που ἐπικαλέστηκε πιὸ πάνω, «ψηλά-
φηση τοῦ λεξιλογίου», πρέπει νὰ μᾶς καταστήσει ἐφεκτικούς σὲ ἕναν
a priori ἀποκλεισμό τοῦ ὅρου στὸν τίτλο, ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ
τὸ ἐνδεχόμενο, μήπως ὅταν κάποιος γράφει Ἱστορία, εἴτε δὲν ἔχει συνεί-
δηση τῆς ἐνέργειάς του εἴτε σκόπιμα δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ χρησιμοποιήσει τὸν
ὅρο. Μιὰ ἐνδελεχέστερη συλλογιστικὴ ὅμως θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε ἀθόρυβα
στὴν ἀπόρριψη παρόμοιαις ἐκδοχῆς γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους:

α) Ὁ ὅρος Ἱστορία ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν παραδο-
σιακὴ φορὰ του στὴν περίοδο που μᾶς ἐνδιαφέρει μόλις τότε, προκει-
μένου γιὰ τὴν πολιτικὴ Ἱστορία. Φυσικὰ θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ γνω-
ρίζουμε ἐπιβοηθητικὰ τὸ ἐιδικὸ του βάρος, γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε ἂν
ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα νὰ γίνεи μιὰ ἀντίστοιχη χρηστικὴ μετὰταξὴ προ-
κειμένου γιὰ ἕναν ἐιδικὸ χῶρο, ὅπως εἶναι ἡ παιδεία. Δὲν τὸ γνωρί-
ζουμε καὶ αὐτὸ ἀκόμη.

β) Κιὰν ἀκόμη δεχθοῦμε ὅτι κάποιος διανοεῖται νὰ ἐκφρασθεῖ
ἱστορικὰ στὸν χῶρο τῆς παιδείας, ἡ Ἱστορία που θὰ γράφει πρέπει πολὺ

10. Δημήτριος Καταρτζῆς, *Δοκίμια*
(ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶς), Ἀθήνα,

N.E.B., 1974, σ. μα' -μβ'.
11. *Αὐτ.*

νὰ ἀπέχει ἀπὸ ἐκεῖνο περίπου ποὺ θὰ ἀποδεχόμεσταν γιὰ τὴν ἐποχὴ ὡς ἱστορία, δηλαδὴ μιὰ συσχετικὴ βιογραφικὴ χρονολογικὴ ἀπαρίθμηση κορυφαίων ἐκπροσώπων τῆς τέχνης τοῦ λόγου.

Καὶ πάλι ὅμως, καὶ μὲ τοὺς περιορισμοὺς καὶ μὲ τοὺς ἀποκλεισμοὺς αὐτοὺς, τὸ θέμα δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ἄν δηλαδὴ ὁ Διαφωτισμὸς εἶναι στὴν βάση του ἄρνηση τῆς αὐθεντίας, ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς, ὅπως ἐσημείωσα ἤδη, δέχθηκε ἀναγκαστικὰ ἐνὸς ἄλλου εἵδους αὐθεντία, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν αὐθεντία τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, μὲ μόνη διαφορὰ τὴν ἐλεύθερη ἐπιλογὴ. Ἡ ἐξάρτηση αὐτὴ ἐκφράσθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ μὲ τὴν μετάφραση καὶ τὴν μίμηση. Μὲ τὰ δεδομένα αὐτά, ἂν δεχθοῦμε τὴν καλὺτερη προϋπόθεση, πὼς ἐβάδισε αὐτόβουλα πρὸς μιὰ Ἑθνικὴ Ἀπογραφὴ¹² στὸν χῶρο τῆς λογισύνης, δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ μὴν περπατήσῃ σὲ γνωστὰ δυτικὰ χνάρια. Ἄρα, εἴτε ὡς ὁρολογία εἴτε καὶ ὡς ἀπογραφικὴ μέθοδος, καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ πάλι παγιωμένα δυτικὰ σχήματα.

Ὁ φακὸς μας μπορεῖ τώρα νὰ φωτίσῃ τὸν συγκεκριμένο χῶρο τῶν καταβολῶν. Τὸ ἔργο ποὺ ἐγκαινιάζει ἀντιπροσωπευτικὰ τὸ εἶδος μας, εἶναι ἡ «Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθμηση» τοῦ Δημητρίου Προκοπίου. Εἴτε τὸ ἐξήγησε πράγματι ὁ Fabricius εἴτε προέρχεται ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου — ἀδιάφορο, τὰ κίνητρα δὲν μεταβάλλουν τὴν οὐσία — τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι δημοσιεύεται σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἐγκυρότερα σχετικὰ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς¹³. Αὐτὸ καὶ μόνο, μὲ ὅλες τίς δικές μας — σημερινές αὐτές — ἀνησυχίες ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ λειτουργεῖ τότε ἡ διεθνὴς συνεργασία (πρωτοβουλία, συγγραφικὲς δεσμεύσεις, ἐπεμβάσεις, προσαρμογὲς κλπ.) μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχθοῦμε, πὼς ὅπωςδήποτε πρέπει ἡ συνεργασία αὐτὴ νὰ πραγματώνεται μέσα σὲ κάποια στοιχειώδη διεθνῇ νόμιμα. Συνεπῶς αὐτὸ τὸ ἀπόλυτα συγκεκριμένο ποὺ ἐκφράζει ἡ λέξις «Ἐπαρίθμηση», πρέπει νὰ δεχθοῦμε πὼς ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ τὸ ἴδιο συγκεκριμένη, θὰ ὑποστήριζα, ἀναπόδραστη διεθνῇ πραγματικότητα.

Πενήντα περίπου χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Καλλίνικος στέκεται καὶ ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα, ἀρκεῖται νὰ προσεκτείνει τὰ βήματά του σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πεπατημένη¹⁴. Κατὰ ἀνάλογο τρόπο, ἀναφέρομαι συνοπτικά, σκέπτονται καὶ οἱ μεταγενέστεροι.

12. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Γιὰ μιὰ ἐθνικὴ ἀπογραφὴ* (διάλεξη), Ἀθήνα 1963.

13. Βλ. τὰ σχετικὰ: Ἀλκης Ἀγ-

γέλου, *Πλάτωνος Τύχαι*, Ἀθήνα, 1963, 64 - 65.

14. Ἀλκης Ἀγγέλου, *Καλλίνικος Δ': Συμπλήρωμα στὴν «Ἐπαρίθμηση»*

Γ' ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

α) Τὸ ἀντικείμενο τῆς ζήτησής μας, ὅπως εἶναι φυσικὸ νὰ περιμέ-
νουμε, κάποια στιγμή — ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀτομικὲς προσπάθειες —
ἦταν ἐπόμενο νὰ τεθεῖ ὡς θέμα γιὰ τὰ συλλογικὰ ὄργανα ποὺ ἀρχίζουν
νὰ δημιουργοῦνται καὶ νὰ δραστηριοποιοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγώνα.
Ἔτσι στὰ 1812 ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ποὺ μόλις εἶχε δημιουργηθεῖ,
δημοσιεύει μιὰ προκήρυξη γιὰ τὴν διαπραγματεύσῃ του, με ἀξιοζήλευτη,
θὰ λέγαμε, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εὐρύτητα. Εἶναι ἡ ἀκόλουθη : «Α.
Ποῖα καὶ πόσα σχολεῖα, βιβλιοθῆκαι καὶ ἄλλα τοιαῦτα πρὸς κοινὴν
μάθησιν ἀποβλέποντα, συνεστήθησαν εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς
Ἑλλάδος ἀπὸ Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ἕως τῶν καθ' ἡμᾶς
χρόνων; Β. Ποῖα σχολεῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀποβλέποντα πρὸς παιδείαν
καὶ μάθησιν τῶν ὁμογενῶν ἐσύστησαν οἱ Γραικοὶ ἔξω τῆς Ἑλλάδος;
Γ. Ἐὰρ γε αἱ μόναι τυπογραφίαι τῆς Μοσχοπόλεως, τοῦ Ἰασίου, καὶ
Βουκουρεστίου εὐρίσκονται ἐν τῇ Ἑλλάδι; Ἀληθεύει, ἄρα, ὅτι ὑπῆρχε
τυπογραφία εἰς τὸ Φανάρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Πόσον διήρκε-
σεν ἐκείνη ἡ ὁποία ὑπῆρχεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως ἐν καιρῷ πολέμου μετὰ τὴν Γαλλίας καὶ Τουρκίας; Δ. Ζητεῖται
ἡ βιβλιογραφικὴ εἰδησις τῆς ζωῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων ὅλων τῶν
πεπαιδευμένων Γραικῶν, ὅσοι ἤκμασαν ἀπὸ Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ'
ἡμᾶς χρόνων»¹⁵. Τὸ κύριο χαρακτηριστικόν, ἀπὸ τὴν ἀποψη ποὺ μᾶς

τοῦ Δ. Προκοπίου, «Ἐρανιστής» 1
(1963) 23 κέ.

15. Ἡ εἰδησις πρωτοδημοσιεύεται
στὸν γαλλικὸν «Moniteur», ἀπὸ τὸν
ὁποῖον περνάει εὐθὺς ἀμέσως στὸν
«Ἑλληνικὸν Τηλέγραφον» (1812, ἀρ.
45, σ. 184 - 185), μετὰ τὸ ἀκόλουθο
σχόλιον : «Παρίσιον, τῇ 21 Μαΐου.
Ἐν τῷ σήμερον Μονίτορι ἀναγινώ-
σκομεν, ὅτι ἡ ἐν Κερκύρᾳ Ἰόνιος Ἀκα-
δημία ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ περὶ τῆς
καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν
φώτων τῆς μαθήσεως εἰς τὴν Ἑλ-
λάδα ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς ἀνατο-
λικῆς μοναρχίας ἄχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς
καιροῦ, προβάλλει εἰς τοὺς περιη-
γητάς, πεπαιδευμένους, καὶ μάλιστα
εἰς τοὺς νῦν σοφοὺς καὶ πεπαιδευμέ-
νους Γραικοὺς, καὶ εἰς τοὺς ἐπιτρό-

πους τῶν ἐμπορικῶν καὶ διπλωμα-
τικῶν ὑποθέσεων τὰ ἀκόλουθα ζη-
τήματα». Ἀπὸ τὸν «Τηλέγραφον»
περνάει στὸν «Λόγιο Ἑρμῇ» (1 Ἰου-
λίου 1812, σ. 193 - 195) μετὰ τὸ ἴ-
διο αὐτὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα. Δὲν
εἶναι τοῦ παρόντος νὰ σχολιάσω σὲ
ποιοὺς ἀπευθύνεται ἡ ζήτησις γενι-
κά· θὰ ἤθελα μόνον νὰ σταθῶ στοὺς
περιηγητὲς, γιὰ νὰ ἦρα μιὰν ἐνδεχό-
μενὴ ἀπορία τοῦ δικοῦ μου ἀναγνώ-
στη : γιατί δὲν συμπεριέλαβα τοὺς
περιηγητὲς στὸν Κατάλογό μου, ἐνῶ
καὶ χρήσιμες καὶ συστηματικὲς πολ-
λὲς φορὲς πληροφορίες μᾶς παρέ-
χουν; Τὸ κάνει, ἄλλωστε, ὅπως θὰ ἰ-
δοῦμε ἀμέσως πῶς κάτω, ὁ Κ. Οἰκονό-
μος, καὶ τὸ συνιστᾷ ἡ Ἰόνιος Ἀκα-
δημία. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός : Οἱ

ἐνδιαφέρει, εἶναι ὁ ἀπογραφικὸς χαρακτήρας : σχολεῖα, βιβλιοθήκες, τυπογραφεῖα «βιβλιογραφικὴ εἰδησις τῆς ζωῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων ὧλων τῶν πεπαιδευμένων Γραικῶν». Δὲν γίνεται ὅμως καμμιά νύξη γιὰ ἱστορία. Ἄν θὰ θέλαμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ πνεῦμα τοῦ συντάκτη τῆς προκήρυξης, θὰ λέγαμε, δικαιολογημένα. Αὐτὴ ἦταν ἡ φυσιολογικὴ πορεία: πρῶτα ἡ συγκέντρωση τοῦ ὕλικου, ἡ ταξινόμησή του, καὶ μετὰ ἡ σύνθεση, ποὺ θὰ τοῦ δώσει τὴν μορφή τῆς ἱστορίας.

Γνωρίζουμε σήμερα πῶς ἡ προκήρυξη ἐκείνη ἔμεινε, γιὰ λόγους ποὺ θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ εἰκάζουμε, χωρὶς καμμιά ἀνταπόκριση. Θὰ πρέπει νὰ περάσει περισσότερο ἀπὸ μισὸς αἰώνας, ὥστε νὰ ἀνακληθεῖ ἡ ἴδια αὐτὴ προκήρυξη, καὶ νὰ ἀποτελέσει τὸ ἀντικείμενο μιᾶς νέας διακήρυξης ἐνὸς ἄλλου, διαφορετικοῦ αὐτὴ τὴν φορά, συλλογικοῦ ὀργάνου. Πρὶν ὅμως καταπιαστοῦμε μὲ τὴν περίπτωσιν αὐτή, εἶναι φρόνιμο νὰ ἀνιχνεύσουμε, μήπως καὶ στὸ μεταξὺ, κυφορήθηκε, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, στὴν συνείδησιν τῶν ἀτόμων ἢ τῶν συνόλων ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας. Πραγματικά, στὰ 1833, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, μὲ τὶς αἰχμὲς ποὺ παρουσίαζε ἀδιάκοπα τὸ πνεῦμα του στὰ φιλολογικὰ ζητήματα, θὰ μιλήσει γιὰ τὸ θέμα μ' ἓναν τόνο πολλαπλὰ σημαντικὸ, ὅπως μαρτυρεῖ, στὸ ἀκόλουθο χωρίο, ὁ γιὸς του Σοφοκλῆς:

«Καὶ ἔστιν ἔργον εὐχῆς, ἵνα τοῦτο δημοσιεύσωσιν οἱ ἔχοντες [Ζαβίρας]. Ὅτι δὲ ἡ διακοίνωσις τοιούτων βιβλίων μετὰ κρίσεως καὶ ἀκριβείας γεγραμμένων ἐστὶν ἀναγκαία καὶ μάλιστα συμβάλλουσα πρὸς δόξαν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ δῆλωσιν τῆς ἀλήθειας, καὶ καθ' ἑαυτὸ τοῖς ὀρθῶς σκεπτομένοις φανερόν. Διεκήρυξε δὲ τρανώτατα πρότινων ἐνιαυτῶν καὶ ὁ σεβαστός μοι Πατὴρ ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος καὶ δοῦλον ἤδη δὲν ἔπαυσεν ἐκφέρειν, ὡς ἀραιὰς τινὰς ἐπιφυλλίδας καὶ ἄνθη μικρὰ πεπαιδευμένους Ἑλληνας, οἵτινες διετήρησαν ἀδιάκοπον τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς παιδείας τὴν συνέχειαν, θεραπεύοντες ὅσον ἡδύναντο τοῦ ἔθνους τὴν δυστυχίαν, ὡς φανήσεται ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὅταν συγγραφῇ ὑπ' ἀνδρὸς Ἑλληνος καταγράψαντος ἐπιμελῶς ὧλων τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν γενομένων συγγραφέων τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα, καὶ τετυπωμένα καὶ ἀτύπωτα»¹⁶.

δοκιμὲς μὲ ἐνδιαφέρουν ὡς καθαρὰ ἑλληνικὴ ἀποτίμησις καὶ μόνον, ἄσχετα ἀπὸ τὸν ἀναμφίλεκτο ρόλο τὸν ὁποῖον διαδραματίζει ὁ ξένος παράγοντας στὴν δημιουργία τῆς συνείδησης, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρό-

πο. Τὸ θέμα θὰ ἄξιζε ἰδιαιτέρη διαπραγμάτευση.

16. Σοφοκλῆς Κ. Οἰκονόμου, *Περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου...*, Ἀθήνα 1843, σ. 32 κέ. Τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του στὸ ὁποῖο παραπέμπει ὁ Σοφοκλῆς

Τρία είναι τὰ καίρια σημεῖα ποὺ θίγονται: ἡ συνέχεια, ἡ ἱστορία καὶ ἡ φράση, ὅταν συγγραφῇ. Τὸ πρῶτο ἐκφράζει μιὰ συνείδηση πρωτοφανέρωτη: δὲν ὑπῆρξε διακοπὴ· μπορούμε, ἔστω καὶ χαλαρά, νὰ συνδεθοῦμε μὲ τὴν παλαιὰ ἐλληνικὴ παιδεία· τὸ δεύτερο, ἀπόρροια τοῦ πρώτου, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας· καὶ τὸ τρίτο—ποὺ ἐρχεται νὰ ἐπιρρώσει τὰ ἄλλα δύο—τὸ πνεῦμα μιᾶς ἀπώτερης προσδοκίας γιὰ ἓνα τέτοιο ἔργο· πράγμα ποὺ σημαίνει, γιὰ ἓναν ἔμπειρο γνώστη προσώπων καὶ πραγμάτων, καθὼς ἦταν ὁ Οἰκονόμος, πὼς πρέπει νὰ εἶχε ὁπωσδήποτε συγκεκριμένη γνώση γιὰ τὶς προηγούμενες ἀπόπειρες, δημοσιευμένες εἴτε ἀδημοσίευτες.

Ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, φαίνεται ἀμέσως ἀπὸ τὴν διαδοχὴ. Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ποὺ ἐγαλουχήθηκε καὶ ἐτράφηκε ἀπὸ τὸν διανοητικὸ πλοῦτο (πνευματικὸ καὶ ὕλικό) τοῦ πατέρα του, ὅταν πρῶτος αὐτὸς θὰ ἐπιχειρήσει ὅ,τι σήμερα μόλις γίνεται ἀντικείμενο μιᾶς πύθ συστηματικῆς διερεύνησης μὲ τὸ μελέτημά μου αὐτό, θὰ παραθέσει τὸ χωρίο τοῦ πατέρα του, ὅχι ἀπλῶς γιὰ νὰ τὸν τιμήσει, πὼς ἐπισήμανε τὸ θέμα ἐκεῖνος πρῶτος, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀντιδιαστείλει τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ἀπὸ τὴν «Ἱστορία τῶν νεωτέρων πεπαιδευμένων Ἑλλήνων», καθὼς χαρακτηρίζει, πολὺ σωστὰ ἄλλωστε, τὸ «Θέατρον Ἑλληνικόν» τοῦ Γεώργιου Ζαβίρα¹⁷.

Θὰ περάσει μιὰ δεκαετία ἀκόμη γιὰ νὰ ξαναβρεθοῦμε, ὅσο μᾶς εἶναι πάντοτε γνωστό, στὴν ἀντιμετώπιση ὅχι ἀπλῶς τοῦ θέματος τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ σὲ μιὰ καθολικὴ γενναία σύλληψη τοῦ θέματος, πάλι ἀπὸ ἓνα ἰδιότυπο, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε, συλλογικὸ ὄργανο. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Ροδακανάκειου Φιλολογικοῦ Ἀγῶνα, ποὺ τὴν ἀποτελοῦν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ὁ Φίλιππος Ἰωάννου καὶ ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης¹⁸. Ἀξίζει ὅμως νὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐκτενέστερα ἡ περίπτωσις. Ἡ προκήρυξις μοιάζει κατ' ἀρχὴν νὰ εἶναι ἐμβόλιμη: ὁ κλασικὸς — καὶ εἰδικότερα ὁ ὁμηρικὸς κόσμος — εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὰ πρωτεῖα: «Ἀλλὰ ὅπως δώσωσι μακρότερον χρόνον τοῖς θέλουσι νὰ ἐπιχειρήσωσιν τὴν λύσιν τοῦ τετάρτου καὶ τελευταίου Ὀμηρικοῦ ζητήματος, τοῦ μυθολογικοῦ, ὕπερ ἀπαιτεῖ οὐ μόνον πολυλὰς καὶ ποικίλας γνώσεις, ἀλλὰ καὶ μακρὰς ἐρεῦνας, ἔκριναν οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος οὐχ ἥττον ἐθνωφελὲς καὶ πρὸς τοὺς νῦν καιροὺς ἀρμόδιον, ἀφέντες ἐν τῷ μεταξὺ τὰ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ἡμῶν, νὰ προτείνωσιν ὡς

εἶναι τὸ *Περὶ προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, σ. 520.

17. *Ἔ.δ.*, σ. 32.

18. Θεοδόρου Π. Ροδοκανάκη, *Φιλολογικὸς Ἀγὼν*, Ἀθῆνα 1867.

θέμα τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλλήσιν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821»¹⁹.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν ποὺ ἐθέσαμε, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μείνουμε προσκολλημένοι στὸν ὅρο ἱστορία, παρκαμερίζοντας τὰ προβλήματα ποὺ γεννᾷει ὁ συσχετισμὸς τοῦ ὅρου πρὸς τὸ κυρίως ἀντικείμενο τοῦ θέματος μας ποὺ εἶναι ἡ γραμματεία. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ καὶ μόνο θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσει κανεὶς, ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἐμμονὴ στὴν χρῆση τοῦ ὅρου. Ὑπάρχει, κατ' ἀρχήν, τὸ ἀντικείμενο τῆς προκήρυξης : «Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλλήσιν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821»²⁰. Ἀμέσως μετὰ ἐπιχειρεῖται ἡ ἐνταξὴ τοῦ θέματος, ποὺ θεωρεῖται μέρος «τῆς ἡμετέρας φιλολογίας καὶ ἱστορίας»²¹. Ἡ ἔμφαση αὐτὴ γίνεται ἀκόμη ἐντονότερη στὴν συνέχεια, ὅταν, τὸ ἔργο κρίνεται ἀναγκαιότατο «εἰς διατήρησιν τῆς συνεχείας τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν Ἱστορίας καὶ φιλολογίας μέχρι τῶν καθ' ἡμῖς χρόνων»²².

Μιλᾷμε, βέβαια, γιὰ ἱστορία, καὶ τότε καὶ σήμερα. Καὶ προκειμένου γιὰ τὴν γενικὴ ἱστορία μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε ποιοὺ περιεχόμενο ἔδωσαν ἐξελικτικὰ τόσο οἱ θεωρητικοί, ὅσο καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἱστορικοὶ στὸν ὅρο. Προκειμένου ὅμως γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὅρου σὲ ἓνα εἰδικὸ χῶρο, ποὺ πρέπει νὰ αὐτονομηθεῖ, ἐκεῖ οὔτε ἡ θεωρητικὴ εἶναι διατυπωμένη, πολὺ περισσότερο δὲ ἡ ἐφαρμογὴ, ἀφοῦ βλέπουμε πόσο ἀρχὰ ἀρχίζει νὰ κυκλοφορεῖται ὁ ὅρος. Συνεπῶς τὸ ἀσφαλέςτερο κριτήριο γιὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ πνεύματος τῶν κριτῶν τοῦ Ροδακανάκειου διαγωνίσματος, ὅταν πολυμεταχειρίζονται τὸν ὅρο ἱστορία, θὰ πρέπει νὰ εἶναι, πὼς ὁ συλλογισμὸς τοὺς ἐργάζεται ἀναλογικά. Ἱστορία τῆς κλασικῆς γραμματείας ὑπάρχει στὰ χρόνια αὐτά. Καὶ μπορεῖ, βέβαια, ὁ ἴδιος ὁ Ἀσώπιος νὰ ἐπιτλοφόρησε τὸ ἔργο του «Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων»²³, ὥστόσο ἡ εὐρύτητα τῆς παιδείας του, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ εἰκάζουμε, ὅτι τόσο ὁ ἴδιος ὅσο καὶ οἱ ἄλλοι, εἶχαν ξεπεράσει στὴν συνείδησή τους τὴν βιογραφικὴ ἀπαρίθμηση καὶ ἐφθάναν σὲ κάποια σχετικὴ αἴσθηση ἱστορικότητας.

Τὰ τεκμήρια ποὺ μαρτυροῦν, τουλάχιστον ἓνα παρόμοιο προσανατολισμό, εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

α) Ἡ διαπραγμάτευση τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας συσχετίζεται, καθὼς εἶδαμε, ἄμεσα πρὸς τὴν καθολικὴ ἱστορία.

β') Μὲ τὴν ἀκόλουθη φράση ἀπὸ τὴν εἰσηγητικὴ τους ἐκθεση,

19. Ἀδτ., σ. 3.

20. Ἀδτ., σ. 3.

21. Ἀδτ., σ. 4.

22. Ἀδτ., σ. 6.

23. Ἀθήνα, 1850.

«να γίνη απόπειρα συγγραφῆς τοιαύτης ἱστορίας»²⁴, δηλώνεται, πιστεύω, πὼς βρισκόμαστε μακριὰ ἀπὸ ἀπογραφικὲς βιογραφικὲς προσπάθειες, ἀφοῦ προβάλλει ἐκδηλῆ ἡ συνείδηση τῶν δυσκολιῶν ποὺ ἐμφανίζει ἡ διαπραγμάτευση ἑνὸς παρόμοιου ἔργου.

γ) Καὶ αὐτὴ πάλι ἡ ἱστορία ὅταν πραγματωθεῖ, «ἔσται εὐπρόσδεκτος συμβολὴ εἰς τὴν συνταχθισομένην ἱστορίαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους»²⁵.

δ) Τέλος, ὅταν διατυπώνουν τὴν κρίση τους γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σάθα τὸ ὁποῖο βραβεύουν, εἶναι ξεκομμένη: «Περὶ τοῦ πονήματος τούτου καθόλου ἀποφαινόμενοι, λέγομεν ὅτι εἶναι ὕλη πολὺτιμος εἰς συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων.... οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπιστημονικὴ πραγματεία»²⁶.

Σήμερα ὅλοι, γιὰ παρόμοια θέματα, μιλάνε γιὰ ἱστορία· ὅλα τὰ σχετικὰ ἔργα προϋποθέτουν στὸν τίτλο τους τὸν ὅρον αὐτόν. Ἐμεῖς, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς, βρισκόμαστε στοὺς ἀντίποδες. Σταματᾶμε τὴν διερεύνηση, ἐκεῖ ἀπ' ὅπου θεωρητικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχαμε ξεκινήσει, ὅταν δηλαδὴ ἀρχίζει καὶ χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος ἱστορία.

Δὲν θὰ εἶχα νὰ μακρηγορήσω στὸ τελευταῖο αὐτὸ θεματικό. Διαπιστώνω, καὶ μαζί μου ἐλπίζω καὶ ὁ πάντοτε καλοπροαίρετος ἀναγνώστης, πὼς μέσα ἀπὸ ἓνα καθαρὰ διαγραμματικὸ κείμενο, μὲ ἀφετηρία καὶ τέλος βασικὲς ἐννοιολογικὲς διασαφήσεις, ἐπιχειρῶ νὰ ἀνοίξω ἓνα διάλογο, ποὺ, λυπᾶμαι νὰ τὸ τονίζω γιὰ δευτέρη φορά, δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνοίξει. Πιστεύω πὼς θὰ χαίρουν ἰδιαίτερα ἀν τὸ διάγραμμα ποὺ προσέφερα ἀποτελοῦσε τὸ θέμα γιὰ συστηματικὴ διδακτορικὴ διατριβή. Ἄν ἔφερνε αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, θὰ ἄνοιγε εὐκολότερα καὶ ὁ δρόμος γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τὴν συνέχεια, ἀπὸ τὸ 1870 καὶ ἐξῆς ὡς σήμερα· ἐκεῖ ὅπως ξέρουμε καὶ πλούσιος εἶναι ὁ ἀμητὸς καὶ ποικιλόμορφος. Στὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνα «Νεοελληνικῶν Μελετῶν», καιρὸς εἶναι πιά νὰ ἀρχίσει νὰ ἔχει τὸν λόγο καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἱστορίας.

Ἀλκης Ἀγγέλου

24. Φιλολογικὸς Ἀγών, ἔ.ἀ., σ. 7.

26. Αὐτ., σ. 38.

25. Αὐτ., σ. 7 - 8.